ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA
VOL. XIX, 8 SECTIO G 1972

Instytut Historii i Teorii Państwa i Prawa UMCS
Zakład Historii Państwa i Prawa i Doktryn Polityczno-Prawnych

Wojciech SZWARC

Uprawnienia i działalność policyjna niemieckiego zarządu wojskowego w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim (1915—1918)

Полномочия немецкого военного управления в Генеральной Варшавской губернии и его полицейская деятельность (1915—1918)

Polizeiliche Befugnisse und polizeiliche Tätigkeit der deutschen Militärverwaltung im Generalgouvernement Warschau (1915—1918)

WSTĘP

Podczas pierwszej wojny światowej ziemie Królestwa Polskiego, zarządzanego aż do ewakuacji w r. 1915 przez władze rosyjskie, zostały opanowane przez siły zbrojne Niemiec i Austro-Węgier. Oba mocarstwa niemal od początku działań przeciwko Rosji rywalizowały, mimo łączącego je sojuszu militarnego, w tworzeniu dalekosiężnych planów politycznego rozwiązania „sprawy polskiej", jak również doraźnym wykorzystaniu skutków okupacji. Sytuacja ta skłoniła je do tymczasowego podziału Królestwa na dwie strefy okupacyjne: niemiecką i austrowęgierską.[1]

W sierpniu 1915 r. na podstawie rozkazu cesarza Wilhelma II z północno-zachodniej części Królestwa należącej do strefy niemieckiej oku-

[1] Teksty umów rozgraniczających opublikowane jako *Anlage III zum 2 (4) Vierteljahrsbericht des Verwaltungschefs bei dem Generalgouvernement Warschau für die Zeit 1 X 1915—31 XII 1915: das Posener Abkommen vom 9/10 I 1915*, ss. 4—6; *das Kattowizer Abkommen vom 20/22 IV 1915*, ss. 7—13; *das Teschener Abkommen vom 14 IX/14 XII 1915*, ss. 15—20 — Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [cyt. w skrócie: AGAD], luźne materiały pozostałe po władzach okupacyjnych bez nazwy zespołu i numeracji. Zob. również S. Filasiewicz: *La question polonaise pendant la guerre mondiale*, t. 2, Paris 1920, ss. 15 i n.

panci utworzyli Generalne Gubernatorstwo Warszawskie *(Generalgouvernement Warschau*, skrót: GgW).[2] Jednocześnie cesarz mianował generalnego gubernatora *(Generalgouverneur)*. Stanowisko to powierzono zdobywcy Antwerpii i Modlina, generałowi piechoty H. H. von Beselerowi.[3] Generalny gubernator otrzymał na obszarze GgW „najwyższą władzę wojskową i rządzącą", co oznaczało, iż uznano go przełożonym całego zarządu okupacyjnego.[4]

Administracją wewnętrzną kierował naczelnik zarządu cywilnego *(Verwaltungschef)*. Mimo resortowej zależności od kanclerza i Urzędu Spraw Wewnętrznych Rzeszy *(Reichsamt des Innern)* naczelnik podlegał jednocześnie generalnemu gubernatorowi, ponieważ obowiązany był okazywać posłuszeństwo jego zarządzeniom.[5] Wolno zatem przyjąć, że wobec Beselera naczelnik pełnił rolę organu wykonawczego.

Przy pewnym uproszczeniu schematu organizacyjnego instytucje okupacyjne o charakterze lokalnym można podzielić na reprezentujące typ zarządu wojskowego i cywilnego. Przyjmując powyższe kryterium, do pierwszej grupy zaliczono gubernatorów wojskowych *(Militärgouverneur)* i komendantów miejscowych *(Ortskommandant)*. Do drugiej grupy należeli natomiast naczelnicy powiatów *(Kreischef)* i dwaj prezydenci policji *(Polizeipräsident)* rezydujący w Warszawie i Łodzi.

Gubernatorowi wojskowemu posiadającemu personel pomocniczy, tworzący tzw. gubernatorstwo wojskowe *(Militärgouvernement)* podlegał

---

[2] *Allerhöchste Kabinettsorder vom 24 VIII 1915*, AGAD,*Bericht über die Entwickelung der Verwaltung des Generalgouvernements Warschau, 23 X 1915* [cyt. w skrócie: Bericht Gg], s. 1; J. Stojanowski: *Archiwum Akt Nowych*, [w:] *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 2, Warszawa 1956, s. 262; i d.: *Regestratury byłych władz okupacyjnych*, *„Przegląd Historyczny"* 1928, t. 27, s. 287; S. Chmielewski: *O tzw. „Berichtach" v. Beselera i v. Kriesa*, „Drogi Polski" 1923, t. 2, s. 110; G. Łowczowski: *Organizacja etapów wojska niemieckiego i administracja terenami okupowanymi na froncie wschodnim podczas wojny 1914—1918*, „Bellona" 1933, t. 41, s. 321.

[3] W. Conze: *Polnische Nation und deutsche Politik im ersten Weltkrieg*, Köln 1958, ss. 87, 103; B. Hutten-Czapski: *Sześćdziesiąt lat życia politycznego, wojskowego i towarzyskiego*, Warszawa 1936, ss. 270 i n.

[4] Rozporządzenie Beselera z 8 IX 1915 r., Verordnungsblatt für das Generalgouvernement Warschau [cyt. w skrócie: Vbl GgW] 1915, nr 1. Na terenach okupowanych generalny gubernator reprezentował „wojskową władzę cesarza, działając w jego imieniu". Tak określił stanowisko prawne Beselera Sąd Rzeszy w orzeczeniu z 28 XI 1921, *Entscheidungen des Reichsgerichts in Zivilsachen*, t. 103, Berlin 1922, ss. 231—244.

[5] Obwieszczenie Beselera z 8 IX 1915, Vbl GgW 1915, nr 1; Conze: *op. cit.*, s. 103; J. Tuszyńska: *Organizacja Generał Gubernatorstwa Warszawskiego w latach 1914—1918*, „Drogi Polski" 1924, t. 3, s. 90.

okręg o tej samej nazwie, obejmujący zazwyczaj kilka powiatów.[6] Niższą jednostką zarządu wojskowego były komendy miejscowe *(Ortskommandantur)* podporządkowane komendantom.[7]

Udział w okupacyjnym zarządzie niemieckich instytucji cywilnych i wojskowych wymagał określenia zakresu ich właściwości rzeczowej i wzajemnych stosunków w taki sposób, by wykluczyć konflikty, a także możliwe w tej sytuacji zaniedbania. Ogólna zasada podziału czynności przewidywała, że zgodnie ze swym przeznaczeniem władze wojskowe spełniać będą zadania wojskowe, natomiast naczelnicy powiatów (prezydenci policji) zajmą się administracją cywilną.[8]

Warunki okupacji wojennej sprawiły jednak, że całkowite rozdzielenie kompetencji zarządu cywilnego i organów wojskowych okazało się trudne do przeprowadzenia. Organy wojskowe poza sprawami przydzielonymi do ich wyłącznej decyzji szereg zagadnień rozwiązywały wspólnie lub równolegle z władzami cywilnymi. Do tego ostatniego rodzaju zadań należały między innymi sprawy policyjne.

Cel niniejszego artykułu polega na ustaleniu kompetencji organów zarządu wojskowego w dziedzinie policji oraz wyjaśnieniu, w jaki sposób uprawnienia te były realizowane w praktyce. Źródła normatywne do tego tematu zaczerpnięto z niemieckich dzienników promulgacyjnych, ukazujących się na terenie okupowanym i Rzeszy. Zostały one uzupełnione materiałami archiwalnymi pozostawionymi przez działające w Generalnym Gubernatorstwie władze niemieckie.

ZAKRES POJĘCIA POLICJI I JEJ PODSTAWOWE RODZAJE W PRZEDWOJENNEJ NAUCE NIEMIECKIEJ A PRAKTYKA OKUPACYJNA

Wśród podstawowych zadań powierzonych niemieckiemu zarządowi wojskowemu w GgW wymieniano utrzymanie spokoju, bezpieczeństwa

[6] *Uebersicht der im Gebiet des GgW befindlichen militärischen Behörden und Truppen, 21 I 1916,* Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie, zespół Militärgouvernement Lukow [cyt. w skrócie: WAPL Mg Łuków], sygn. 2, ss. 1—8; kolejne zestawienia — AGAD; *Geschäftsverteilung beim Militärgouvernement Lodz, 1 XII 1916,* Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół Militärgouvernementsgericht Lodz [cyt. w skrócie: WAPŁ Mgg Łódź], sygn. la, k. 380.

[7] Liczba komend wykazywała w poszczególnych gubernatorstwach znaczną rozpiętość, wahając się od 1 do 19. Wykaz z 22 III 1917 r., WAPL Mg Łuków, sygn. 69, k. 483—486. W gubernatorstwie łukowskim w czerwcu 1916 r. istniało 9 komend obejmujących swym zasięgiem po 2—8 gmin, Kreisblatt Łuków 1916, nr 22.

[8] *„Die Militärgouverneure haben im wesentlichen militärische Aufgaben; die Kreischefs der Zivilverwaltung* [...] *sollen im allgemeinen selbständige Träger der Verwaltung sein."* — Bericht Gg, s. 3.

i porządku.[9] Zadania tego typu występujące także w warunkach pokojowej egzystencji państwa określano w nauce prawa administracyjnego mianem „policji". W wyniku ewolucji zakresu pojęcia policji od drugiej połowy XIX wieku nie uważano już jej za równoznaczną z administracją wewnętrzną, lecz na ogół terminem tym nazywano tę działalność władzy państwowej prowadzoną na obszarze administracji wewnętrznej, która była lub mogła być połączona z zastosowaniem przymusu.[10]

W nauce niemieckiej rozróżniano kilka podstawowych rodzajów policji. Znany był na przykład podział na policję bezpieczeństwa (*Sicherheitspolizei)* i administracyjną lub zarządu *(Verwaltungspolizei).* Pierwsza z nich ochraniała przy pomocy działań prewencyjnych lub represyjnych istniejący porządek prawny, strzegąc go przed rozmyślnymi zakłóceniami. Niekiedy stosowany był także dodatkowy podział na wyższą policję bezpieczeństwa, nazywaną również policją polityczną, chroniącą ustrój państwa i jego instytucje oraz niższą policję bezpieczeństwa zapewniającą obywatelom codzienną policyjną ochronę.[11]

W odróżnieniu od policji bezpieczeństwa, zmierzającej do tłumienia tych przejawów życia, które oceniono jako zagrażające bezpieczeństwu państwa (społeczeństwa) i jednostki, policja administracyjna obejmowała swym zasięgiem, jak przyjmowano, cały obszar administracji wewnętrznej, docierając do każdego jej działu.[12]

Działalność policyjna nabierała szczególnie istotnego znaczenia podczas okupacji wojennej, ponieważ stan ten z natury rzeczy stwarzał stosunkowo więcej okazji do powstawania zagrożeń niż w czasie pokoju.

---

[9] *„Der Militärgouverneur hat die Verantwortung für Ruhe und Ordung in seinem Bezirk."* — WAPL Mg Łuków, sygn. 18, ss. 1—2; *„Die Eskadron sorgt durch Besetzung wichtiger Ortschaften für Ruhe und Ordnung im Lande"*, *ibid.*, sygn. 7, s. 5.

[10] K. Wolzendorf: *Die Grenzen der Polizeigewalt, Teil 2,* Marburg 1906, ss. 4 i n.; F. Fleiner: *Institutionen des deutschen Verwaltungsrechts,* Ed. 3, Tübingen 1913, ss. 359 i n.; O. Mayer: *Deutsches Verwaltungsrecht,* Ed. 2, t. 1, München 1914, ss. 211 i n.; K. Stengel, M. Fleischmann: *Wörterbuch des deutschen Staats- und Verwaltungsrechts,* Ed. 2, t. 3, Tübingen 1914, s. 96; L. Stein: *Die Verwaltungslehre, Teil 2,* Stuttgart 1866, ss. 67—72. Zestawienie definicji patrz W. Kawka: *Policja w ujęciu historycznym i współczesnym,* Wilno 1939, ss. 3 i n.

[11] B. Weiss — hasło: *Politische Polizei,* [w:] *Handwörterbuch der Rechtswissenschaft,* Ed. F. Stier-Somlo, t. 4, Berlin 1927, s. 514; Stier-Somlo — hasła: *Polizei, Polizeirecht, ibid.*, s. 521; E. Loening: *Lehrbuch des deutschen Verwaltungsrechts,* Leipzig 1884, ss. 259 i n.

[12] Istniała np. policja zdrowia, budowlana, przemysłowa, komunikacyjna, rolna, górnicza, portowa. Niezależnie od podziału na policję bezpieczeńswa i administracyjną w opracowaniach niemieckich wymienia się również policję „twórczą" lub „dobrobytu" (*Wohlfahrtspolizei*), kryminalną lub sądową (*Kriminal-Gerichtlichepolizei*), krajową (*Landespolizei*) i lokalną (*Ortspolizei*).

W prawodawstwie okupacyjnym zakres pojęcia policji w stosunku do przyjmowanego w przedwojennej nauce niemieckiej uległ powiększeniu w tym sensie, że poza bezpośrednią działalnością prowadzoną na rzecz bezpieczeństwa i porządku okupacyjnego władze niemieckie objęły reglamentacją policyjną również życie gospodarcze okupowanej części kraju, posługując się i tu środkami przymusu.[13] Szeroka ingerencja władz okupacyjnych przez ograniczanie licznymi zakazami i nakazami swobody działalności obywateli, a jednocześnie brak dostatecznych gwarancji poszanowania praw i interesów ludności sprawiły, że pojęcie policji nabierało w GgW cech innych niż te, które wykształciły się w konstytucyjnych Niemczech. Zwiększenie zakresu pojęcia policji, a w związku z tym panująca wszechobecność niemieckich organów okupacyjnych nasuwała porównanie z okresem państwa policyjnego *(Polizeistaat)*.[14] Cofnięcie się do panujących wówczas stosunków oznaczało jednoczesny regres ewolucji prawnej instytucji policji spowodowany faktem okupacji i pogłębiony przez praktykę niemiecką.

UPRAWNIENIA POLICYJNE NIEMIECKIEGO ZARZĄDU WOJSKOWEGO

1

Generalny gubernator otrzymał zwierzchnie kompetencje także wobec mieszkańców Generalnego Gubernatorstwa i to w dziedzinach: prawodawczej, administracyjnej, wymiaru sprawiedliwości i skarbowej. Uprawnienia te mógł on realizować dzięki wydawanym przez siebie normom prawnym, których wykonanie przekazywał podległym organom. W ten sposób przepisy stanowione przez generalnego gubernatora, mimo że nosiły zazwyczaj tytuł rozporządzeń *(Verordnung)*, nabierały pod względem materialnym cech zbliżonych do ustawy.

Zadania generalnego gubernatora w stosunku do okupowanych ziem polegały na „utrzymaniu porządku, spokoju, jak również przywróceniu dobrobytu, o ile temu ostatniemu nie staną na przeszkodzie potrzeby wojskowe".[15] Zadania te obejmowały zatem: 1) stworzenie uporządkowanych pod względem prawnym warunków życia publicznego, 2) zorga-

---

[13] Większość rozporządzeń policyjnych opublikowanych w okupacyjnych dziennikach promulgacyjnych dotyczyła spraw gospodarczych.

[14] O zakresie pojęcia w dobie państwa „policyjnego" zob. J. B. Oczapowski: *Policyści zeszłego wieku i nowożytna nauka administracji*, Warszawa 1882, *passim.*; Kawka: *op. cit.*, *passim.*

[15] Obwieszczenie Beselera z 4 IX 1915 r., Vbl GgW 1915, nr 1 oraz pismo Beselera do Rady Regencyjnej z 21 II 1918 r., Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół Rady Regencyjnej, sygn. 27, k. 36.

nizowanie ich w taki sposób, by zmusić ludność do podporządkowania się woli okupantów realizujących własne cele i zdecydowanych zapewnić im niezbędną ochronę oraz 3) uwzględnienie w dopuszczalnym zakresie miejscowych potrzeb.

Główny ciężar zarządzania okupowanymi terenami spoczywał jednak na barkach organów lokalnych.

2

Obok prowadzenia prac typowo wojskowych gubernatorstwa wykonywały również zadania, które w pokojowych warunkach należałyby do instytucji policyjnych administracji cywilnej. Jak wynikało ze źródeł innowacja ta została spowodowana sytuacją wojenną i niedostateczną liczbą personelu porządkowego. W nauce niemieckiej panował bowiem pogląd, że w czasie pokoju wojsko w zasadzie nie mogło być używane w obrębie Rzeszy do zadań policyjnych. Jeśli konieczność taka zaistniała, np. w razie rozruchów, wówczas wojsko wkraczało do akcji na wniosek władz cywilnych.[16] Stanowisko reprezentowane przez naukę niemiecką nie nadawało się jednak, zdaniem Beselera, do zastosowania w GgW, gdzie oddziały wojsk okupacyjnych spełniały właściwie funkcję sił policyjnych.[17]

Gubernatorzy wojskowi mogli prowadzić działalność policyjną głównie dzięki przysługującym im kompetencjom do stanowienia norm prawnych w formie nakazów lub zakazów i ich egzekwowania. Normy te ukazywały się w postaci rozporządzeń opatrzonych sankcjami karnymi *(Strafandrohung)*.[18]

Kompetencja tworzenia przez gubernatorów wojskowych norm adresowanych do ludności wynikała, jak można sądzić, bezpośrednio z instrukcji generalnego gubernatora z 9 XI 1915 r., przeznaczonej dla zarzą-

---

[16] Hamm: *Zabern*, „Deutsche Juristen Zeitung" 1914, nr 2; P. Laband: *Die Kommandogewalt und die Kabinettsorder von 1820*, *ibid.*, 1914, nr 3; Lindenau: *Neuordnung der Militärpolizeigewalt*, *ibid.* 1914, nr 9; G. Meyer: *Lehrbuch des deutschen Staatsrechts*, Ed. 7, München 1914, s. 835.

[17] Pismo Beselera z 13 XI 1915 r., *Verwendung der Truppen zu polizeilichen Zwecken*, WAPL Mg Łuków, sygn. 18, ss. 1—2.

[18] Np. rozporządzenie gubernatora warszawskiego o zameldowaniu samochodów i motocykli, „Gazeta Sądowa Warszawska" 1916, nr 3; o ochronie przewodów telefonicznych, Amtsblatt der K. D. Behörden in Warschau 1917, nr 114; gubernatora kaliskiego o zakazie noszenia noży, Kreisblatt Sieradz 1917, nr 46; nakaz zameldowania kos w związku z pogłoskami przy końcu r. 1915 o przygotowaniach do powstania przeciw okupantom, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie, zespół Naczelnego Komitetu Narodowego [cyt. w skrócie: WAPKr NKN], sygn. 88, k. 301.

du wojskowego.[19] Stwierdzenie to trudno jednak uznać za wystarczające dla wyjaśnienia genezy tego typu uprawnień.

O działalności prawodawczej dowódców wojskowych na okupowanych terenach wspominał § 3 pkt 2 rozporządzenia Wilhelma II z 28 XII 1899 r. o nadzwyczajnym wojennym postępowaniu prawnym w stosunku do obcokrajowców. Stwierdzał on, że postępowanie takie zastosuje się również do wykroczeń przeciw rozporządzeniom zawierającym sankcje karne i wydanym przez upoważnionych dowódców lub przeciw rozkazom najwyższych dowódców (komendantów) miejscowości czy okręgu, a łączącym się z bezpieczeństwem wojsk, jeśli przysługującą im władzę policyjną uznają oni za niewystarczającą dla ukarania sprawcy.[20] Jak z tego wynikało, uprawnienia policyjne dowódców stanowiły uzupełnienie wykonywanego przez nich wobec ludności karnego wymiaru sprawiedliwości w sądach wojskowych.

Przepis § 3 pkt 2 rozporządzenia z 28 XII 1899 r. nadal jednak niewiele wyjaśniał problem rozporządzeń dowódców. Treść rozporządzenia z r. 1899 utrzymywano długo w tajemnicy. Zanim więc nadarzyła się okazja praktycznego zastosowania nie było potrzeby przeprowadzenia jego wykładni czy uzupełnienia w drodze szczegółowych postanowień. Dopiero niemal po roku od wybuchu działań wojennych uczynił to generalny kwatermistrz z niemieckiego naczelnego dowództwa. Jego zarządzenie, wydadane 1 V 1915 r., zostało opublikowane po uzyskaniu aprobaty cesarza w celu usunięcia wątpliwości związanych z interpretacją § 2, 3 i 18 ust. 2 rozporządzenia z 28 XII 1899 r. oraz ujednolicenia przysługującego dowódcom prawa wydawania rozporządzeń i wykonywania przez nich władzy policyjnej.[21]

Upoważnienie do wydawania rozporządzeń wynikało według generalnego kwatermistrza z faktu „przejęcia przez władzę wojskową władzy państwowej nad okupowanymi terenami". Dzięki temu mogła ona tworzyć nowe rozporządzenia. Dla uzyskania przez nie mocy obowiązującej wystarczyło, jeśli podano miejsce i czas jego wydania, a właściwy dowódca umieścił swój podpis. Według § 2 ust. 1 rozporządzenia z r. 1899 wymierzenie kary nie zostało uzależnione od podania do wiadomości publicz-

---

[19] Przepisy tej instrukcji znane są tylko fragmentarycznie z okazji powoływania się na niektóre w innych dokumentach, np.WAPL, zespół Lagerkommandantur Dęblin [cyt. w skrócie: Lk Dęblin], sygn. 2, s. 265; WAPL Mg Łuków, sygn. 1, s. 179; WAPL, zespół Kreisamt Lukow [cyt. w skrócie: Ka Łuków], sygn. 64, s. 854.

[20] *Kaiserliche Verordnung ... über das ausserordentliche kriegsrechtliche Verfahren gegen Ausländer ... vom 28 XII 1899.* Jego opublikowanie przewidziano dopiero w razie mobilizacji, co nastąpiło 2 VIII 1914 r., Armeeverordnungsblatt [cyt. w skrócie: AVbl] 1914, nr 22. Tekst z późniejszymi zmianami zob. *Strafrechtspflege bei dem Heere in Kriegszeiten,* Ed. E. Mittler, Berlin 1917, ss. 3—60.

[21] *Strafrechtspflege...,* s. 42 i n.

nej treści tych rozporządzeń. Postanowienie powyższe miało zdaniem generalnego kwatermistrza na celu pozbawienie obwinionego możliwości zgłoszenia zarzutu braku formalnej publikacji. Aby złagodzić wrażenie wywołane brzmieniem tego przepisu, zaskakującego nawet w warunkach wojennych, generalny kwatermistrz polecił, aby ludność była powiadamiana o treści rozporządzeń. Mogła ona dotyczyć według swobodnego uznania dowódców każdego istotnego dla celów wojennych działania lub zaniechania, którego dopuścił się mieszkaniec okupowanych terenów, a w szczególności wszystkiego, co miało związek z bezpieczeństwem oddziałów wojskowych, utrzymaniem lub przywróceniem porządku i życia publicznego.

Generalny kwatermistrz polecił wyraźne określanie stanu faktycznego pociągającego za sobą ukaranie sprawcy, możliwie w formie konkretnego nakazu lub zakazu. W treści rozporządzenia należało uwzględnić nie tylko wykroczenia umyślne, lecz także nieumyślne, usiłowanie i podżeganie.

Według § 3 pkt 2 rozporządzenia z r. 1899 dowódca, według uznania, mógł ukarać wykroczenia przeciw rozporządzeniom na podstawie przysługującej mu władzy policyjnej w drodze policyjnego orzeczenia karnego *(Polizeiliche Strafverfügung)*. Mimo że uprawnienie to dotyczyło lżejszych przypadków, jednak i tu dowódca mógł zadecydować o ukaraniu sprawcy, jeśli jego wina nie ulegała wątpliwości.

Wyższym dowódcom przysługiwało ponadto, zgodnie z § 18 ust. 2 rozporządzenia z r. 1899, „prawo użycia w stosunku do ludności takich środków policyjnych, które uznają oni za niezbędne dla zapewnienia bezpieczeństwa oddziałów, np. pozbawienie wolności na czas określony lub nieokreślony czy deportowanie do Rzeszy itd.". Zastosowanie ich nie oznaczało w tym wypadku, zdaniem generalnego kwatermistrza, realizowania uprawnień do karania, ponieważ stanowiły one administracyjne środki podjęte w interesie bezpieczeństwa wojsk. Wymienione w § 18 rozporządzenia z r. 1899 środki nie wyczerpywały pod tym względem kompetencji wojskowej władzy policyjnej. Świadczyły o tym, według opinii generalnego kwatermistrza, użyte przez prawodawcę zwroty „np." i „itd.". Dowódcy mogli również w razie niezastosowania się do normy policyjnej zmusić winnych do posłuszeństwa w drodze administracynej, wymierzając karę pieniężną lub pozbawienia wolności.

Zarządzenie generalnego kwatermistrza z 1 V 1915 r. posiadało, jak można sądzić, podstawowe znaczenie także dla stosunków w GgW. Istota zadań wojskowo-policyjnych pozostała przecież nie zmieniona. Różnice mogły dotyczyć w zasadzie tylko szczegółów, np. zakresu kompetencji gubernatorów wojskowych i niższych dowódców co do wysokości kar, jakie mogli oni stosować.

W listopadzie 1916 r. ukazało się rozporządzenie cesarza dotyczące prawa wydawania rozporządzeń w obszarach okupowanych nie należących do Generalnego Gubernatorstwa.[22] W części „B", zatytułowanej „Rozporządzenia i rozkazy opatrzone sankcjami karnymi oraz środki policyjne dla zabezpieczenia celów wojennych i oddziałów", cesarz przyznał prawo wydawania takich rozporządzeń między innymi gubernatorom prowincji lub większych miast. Brak w wojskowych dziennikach promulgacyjnych podobnego rozporządzenia cesarskiego dla terenów GgW wskazywał na uregulowanie tego problemu w innej formie. Jak można sądzić, nastąpiło to w okresie prac organizacyjnych przed lub bezpośrednio po utworzeniu GgW, a szczegółowy stan prawny podano do wiadomości władz wojskowych we wspomnianej wyżej instrukcji generalnego gubernatora z 9 XI 1915 r.

Pewne zmiany dotyczące także stosunków w GgW wprowadziło kolejne zarządzenie generalnego kwatermistrza z 12 I 1917 r.[23] Spowodowało ono między innymi rozszerzenie kompetencji gubernatorów wojskowych do karania wykroczeń w drodze policyjnych orzeczeń karnych. Odtąd mogli oni wymierzać kary pozbawienia wolności do 1 roku i grzywnę do 3 000 marek oddzielnie lub łącznie.

Ponieważ centralny zarząd wojskowy obarczył gubernatorów odpowiedzialnością za bezpieczeństwo i porządek na podległym im terenie, powierzono im także, nie bez sprzeciwów zarządu cywilnego, kontrolę rozporządzeń policyjnych wydawanych przez naczelników powiatów.[24] Jak wynika ze źródeł, ci ostatni mieli prawo wydawania takich rozporządzeń w zakresie policji administracyjnej.[25] Gubernator udzielając swej zgody *(Zustimmung)* na publikację obowiązany był sprawdzić, czy rozporządzenie nie stało w sprzeczności z wymogami porządku i bezpieczeństwa.[26]

3

W ochronie interesów wojskowych oprócz gubernatorstw brały udział także ich organy lokalne — komendy miejscowe. Komendy posiadały

---

[22] *Allerhöchste Verordnung vom 22 XI 1916 r., Verordnungsrecht in den von der deutschen bewaffneten Macht besetzten feindlichen Landesteilen, die nicht zu einem Generalgouvernement gehören,* AVbl 1916, nr 55; *Strafrechtspflege...,* s. 36.

[23] *Strafrechtspflege...,* s. 38.

[24] AGAD, Bericht Gg, s. 3; pismo przewodnie naczelnika zarządu cywilnego z 19 XI 1915 r. do instrukcji Beselera z 9 XI 1915 r., *Allgemeine Gesichtspunkte für die Militärgouverneure,* WAPL Ka Łuków, sygn. 5, s. 1 (zob. przypis 19).

[25] *Verordnung über die polizeiliche Gewalt der Kreispolizeibehörden,* Vbl GgW 1915, nr 12, zmiany: 1916, nr 39, 58; 1917, nr 68; *Verordnung betr. den Erlass polizeilicher Strafverfügungen,* Vbl GgW 1915, nr 12, zmiany: 1916, nr 35; 1917, nr 68, 84.

[26] Pismo Beselera z 8 II 1916, WAPL Ka Łuków, sygn. 64, s. 854; Mg Łuków, sygn. 23, s. 43.

prawo wydawania skierowanych do ludności rozkazów. Wspominał o nich § 3 pkt 2 rozporządzenia cesarskiego z r. 1899. Obok przedstawionych już rozporządzeń wymieniał on również rozkazy komendantów miejscowości lub okręgu dotyczące bezpieczeństwa oddziałów. Różnica między rozporządzeniami i rozkazami polegała, jak wyjaśnił generalny kwatermistrz (zarządzenie z 1 V 1915 r.) na tym, że pojęcie rozporządzenia rozumiano jako nakaz lub zakaz o treści powszechnie obowiązującej, wydany dla większego obszaru. Natomiast rozkazy były spowodowane konkretnymi przypadkami lub warunkami lokalnymi i dotyczyły wyłącznie bezpieczeństwa wojsk.[27] Podobnie jak przy rozporządzeniach, niezastosowanie się do rozkazu komendy powodowało w lżejszych przypadkach ukaranie sprawcy w drodze pisemnego policyjnego orzeczenia karnego.

Zarządzenie generalnego kwatermistrza z 12 I 1917 r. wyjaśniło wiele szczegółów odnośnie procedury związanej z orzeczeniami karnymi.[28] Według jego postanowień dla ukarania sprawcy właściwy był ten dowódca, w którego okręgu przebywał obwiniony. Uprawnienie to istniało także wtedy, gdy wykroczenie popełniono w innym okręgu, naruszone przepisy zostały ustanowione przez innego dowódcę lub nie obowiązywały w okręgu, w którym sprawca aktualnie przebywał. Orzeczenie oprócz oznaczenia kary miało zawierać również opis czynu, czas i miejsce jego popełnienia, przepis określający ten czyn jako karalny oraz środki dowodowe.

Zarządzenie generalnego kwatermistrza z r. 1917 nie wykluczyło możliwości złożenia zażalenia *(Beschwerde)* na orzeczenie u przełożonego dowódcy, który je wydał. Zażalenie takie nie posiadało jednak skutków odraczających wykonanie kary. Uchylenie lub zmiana orzeczenia przez przełożonego mogły z kolei nastąpić niezależnie od złożenia zażalenia.

Po ukazaniu się zarządzenia generalnego kwatermistrza z r. 1917 w jednym z gubernatorstw wojskowych powstały wątpliwości, czy dotyczyło ono również dotychczasowych karnych kompetencji komendantów. Z treści wyjaśnienia udzielonego przez centralny zarząd wojskowy wynikało, że chociaż kompetencje komendantów uważano tam nadal za „odpowiednie i wystarczające", to jednak przekazanie komendantom przez gubernatorów części swych uprawnień w dziedzinie policyjnych orzeczeń karnych nie napotyka na sprzeciw władz centralnych.[29] Dzięki tym wy-

---

[27] *Strafrechtspflege...*, s. 42.

[28] *Ibid.*, s. 38.

[29] Pismo centralnego zarządu wojskowego z 19 XI 1917 r., *Zur Behebung von Zweifeln über die Strafbefugnisse der Ortskommandanten*, WAPL Lk Dęblin, sygn. 2, s. 265.

jaśnieniom ustalono w przybliżeniu wysokość kar, jakie mogli wymierzać komendanci w drodze orzeczeń policyjnych. Ponieważ zarządzenie generalnego kwatermistrza z r. 1917 ustaliło jako górną granicę kary pozbawienia wolności 6 tygodni, zaś grzywny 1000 marek, a zostało to ocenione jako rozszerzenie kompetencji komendantów, wolno zatem przyjąć, że w dotychczasowej praktyce kary były niższe od podanych.

O treści wydanych rozkazów komendy obowiązane były zawiadamiać gubernatora wojskowego i naczelnika powiatu, podobnie jak w wypadku tymczasowego zastosowania w obliczu bezpośrednio grożącego niebezpieczeństwa administracyjnych środków zapobiegawczych. Z naczelnikiem powiatu komendy mogły porozumiewać się również w tym celu, aby np. zachęcić go do wydania określonego zarządzenia lub zwrócić mu uwagę na dostrzeżone nieprawidłowości w funkcjonowaniu lokalnych władz administracyjnych.[30]

Wobec ograniczonej liczby personelu policyjnego przy naczelnikach powiatów (żandarmeria), komendom zalecano nadzorowanie wykonania zarządzeń administracji cywilnej, zwłaszcza dotyczących stosunków gospodarczych i zdrowotnych. W razie szczególnie pilnej potrzeby naczelnikom wolno było zwrócić się o pomoc w tym zakresie bezpośrednio do komendy, lecz o sposobie użycia wojska decydował tylko komendant. Komendanci po uzgodnieniu z władzami cywilnymi uzyskali prawo karania wykroczeń przeciw rozporządzeniom policyjnym władz cywilnych, mimo że zasadniczo należało to do kompetencji naczelników powiatów.[31]

DZIAŁALNOŚĆ POLICYJNA NIEMIECKIEGO ZARZĄDU WOJSKOWEGO

Działalność normotwórcza generalnego gubernatora i lokalnego zarządu wojskowego w dziedzinie bezpieczeństwa publicznego oraz ochrony niemieckich interesów wojskowych rozwijała się w miarę upływu lat okupacji. W związku z tym rosła również liczba czynów zagrożonych sankcjami przez rozporządzenia władz wojskowych.[32] Orzekaniem w tego typu sprawach zajmowały się w zasadzie sądy funkcjonujące przy gubernatorstwach wojskowych, z gubernatorem jako ich przewodniczącym. Jeśli popełniony czyn nie wymagał jednak drobiazgowego ustalania towarzyszących mu okoliczności i zastosowania surowych represji, organy

---

[30] *Die Befugnisse der Ortskommandanturen*, WAPL Mg Łuków, sygn. 17, ss. 65—68.

[31] *Loc. cit.*

[32] W maju 1917 r. lista rozporządzeń Beselera w tej dziedzinie liczyła 50 pozycji, Vbl GgW 1917, nr 76.

wojskowe wymierzały karę w ramach przysługujących im uprawnień policyjnych.[33]

Informacje na temat policyjnych orzeczeń karnych w praktyce okupacyjnej są stosunkowo skąpe i fragmentaryczne. Pod względem terytorialnym ograniczają się one do dwóch spośród jedenastu gubernatorstw wojskowych: łódzkiego i łukowskiego. O rozmiarach działalności władz wojskowych świadczą w pewnym stopniu zestawienia wydanych przez nie orzeczeń. W gubernatorstwie łódzkim od lutego 1916 r. do października 1917 r. wydano 1000 orzeczeń, natomiast od października 1917 r. do października 1918 r. — 2890. Wśród akt gubernatorstwa łukowskiego odnaleziono sprawozdania za II i III kwartał 1918 r. W II kwartale wykazano 114 orzeczeń, zaś w III — 212.[34] W oparciu o tak szczupłe dane nie sposób wyprowadzić wniosków odnoszących się do całego GgW. Można jednak stwierdzić, że w obu gubernatorstwach, mimo znacznej różnicy pod względem liczby wydanych orzeczeń, liczba ich w końcowym okresie okupacji wzrosła.

Udział niemieckiego zarządu wojskowego w utrzymaniu spokoju i bezpieczeństwa nie ograniczał się do wymierzania kar za czyny sprzeczne z rozporządzeniami dowódców. Organy wojskowe zajmowały się też wykrywaniem sprawców oraz współpracując z siłami policyjnymi zarządu cywilnego prowadziły szeroko pojętą działalność prewencyjną.

Zakresy działalności wojskowej i policyjnej w warunkach okupacyjnych były często trudne do rozgraniczenia. Uzupełniały się one nawzajem i przynosiły zarządowi wojskowemu i cywilnemu korzyści. Do takich punktów stycznych można zaliczyć: 1) ochronę szlaków komunikacyjnych i urządzeń przemysłowych, 2) dozór ludności, 3) zwalczanie bandytyzmu, 4) służbę graniczną oraz zapobieganie nielegalnemu wywozowi żywności.

1

W celu zabezpieczenia urządzeń i instalacji należących do wojska lub wykorzystywanych przez nie zostało wydane rozporządzenie generalnego gubernatora z 8 II 1916 r.[35] Wśród zabronionych czynów wymieniało ono między innymi uszkodzenie lub uniemożliwienie korzystania z mostów, dróg, linii kolejowych, urządzeń telegraficznych, telefonicznych, oświetlenia elektrycznego i środków transportowych. Bezpie-

---

[33] C. Ohryzko-Włodarska: *Łódzkie sądy niemieckich władz wojskowych w latach 1914—1918 i ich pozostałość aktowa*, „Archeion" 1966, t. 45, ss. 119—138.

[34] Zestawienie łódzkie, WAPL Mgg Łódź, sygn. 1900, 1901; zestawienie łukowskie, WAPL Mg Łuków, sygn. 64, ss. 37—39, 127—130.

[35] *Verordnung zum Zwecke des Schutzes militärischer Anlagen und sonstiger Gegenstände, deren Erhaltung im militärischen Interesse liegt*, Vbl GgW 1916, nr 23.

czeństwo urządzeń i linii kolejowych w razie stwierdzenia zamachów mieli zapewnić zakładnicy odpowiednio dobrani spośród miejscowych obywateli. Specjalną ochroną otoczono również zakłady znajdujące się w posiadaniu niemieckich sił zbrojnych lub służące celom wojskowym.[36]

2

Dozór ludności dotyczył tych przejawów życia, które mogły zagrozić okupacyjnej organizacji i porządkowi. Sprawy te regulowało między innymi drugie rozporządzenie Beselera z 8 II 1916 r.[37] Stanowiło ono typowy przykład zbiegu interesów wojskowych i policyjnych. W katalogu czynów traktowanych jako występujące przeciw porządkowi okupacyjnemu znalazły się np.: podżeganie żołnierzy do oporu lub czynnego wystąpienia przeciw przełożonemu; zbrojny atak lub opór wobec wojsk niemieckich i władz cywilnych; interpretacja rozporządzeń w sposób mogący zagrozić bezpieczeństwu wojsk lub uczynić ujmę powadze państwa niemieckiego; rozpowszechnianie fałszywych wieści o sytuacji wojennej lub innych zdarzeniach, które mogły wywołać zaniepokojenie i zakłócić spokój publiczny.

Władze niemieckie już w początkowym okresie okupacji obawiały się wystąpień ludności przeciw zaprowadzonemu porządkowi, wywołanych panującą nędzą bądź z pobudek politycznych. Kiedy we wrześniu 1915 r. ukazały się w Łodzi nielegalne ulotki, władze wojskowe zareagowały ostrzeżeniem skierowanym do „stronnictw radykalnych i burzycieli porządku", zapowiadając surowe represje w razie rozruchów.[38]

Ochrona interesów okupantów w zakresie bezpieczeństwa nabierała jednak szczególnego znaczenia w końcowym okresie okupacji. Niemal powszechna wrogość ludności wobec nich w połączeniu z postępującą

[36] *Loc. cit.*; zob. również rozporządzenie Beselera z 20 IV 1917 r., WAPŁ Mgg Łódź, sygn. 1, k. 20. W aktach zachowało się ostrzeżenie podpisane przez gubernatora łódzkiego. Z jego treści wynikało, że „nieodpowiedzialne elementy" namawiały robotników do porzucenia pracy — *ibid.*, k. 18.

[37] *Verordnung zum Zwecke der Aufrechterhaltung der öffentlichen Ordnung und der Sicherheit der deutschen Truppen*, Vbl GgW 1916, nr 23. Ocena rozporządzenia w Biuletynie nr 2 Centralnego Biura Informacyjnego Naczelnego Komitetu Narodowego: „Trudno zrozumieć, dlaczego władzom niemieckim zależy na wywołaniu fałszywego wrażenia, że stoją w Polsce wobec groźby rewolucji." — WAPKr NKN, sygn. 85, k. 40.

[38] „Nowy Kurier Łódzki" 1915, nr 251 oraz WAPKr NKN, sygn. 88, k. 326. Informacje o sytuacji w Łodzi i jej okolicach patrz *ibid.*, sygn. 88, k. 301 i n.: „[...] niechęć ludności do Niemców wzrosła, lecz nie ma mowy o wrzeniu rewolucyjnym. [...] Niemcy kilkakrotnie przeprowadzili przez miasto karabiny maszynowe dla postrachu [...] brutalność wojska i żandarmerii, którzy wychodzą z założenia, że znajdują się w kraju wroga."

radykalizacją społeczną, echa wydarzeń w Rosji, a także sytuacja polityczna wewnątrz Niemiec, wszystko to stwarzało konieczność utrzymania za wszelką cenę spokoju w GgW. Dlatego też władze okupacyjne, nie bacząc na składane deklaracje o tworzeniu zrębów państwowości polskiej i przekazywanie pewnych działów zarządu cywilnego w ręce polskie ingerowały wszędzie, gdzie zachodziła obawa, że rozwój wydarzeń doprowadzi do naruszenia wojskowych interesów. Za przykład mogą służyć zarządzenia poczynione w lipcu i sierpniu 1918 r. przez gubernatorów wojskowych w Mławie i Włocławku, sprzeczne z zarządzeniami polskich organów sądowych [39]. Przyczyną konfliktu okazały się „masowe eksmisje ubogich lokatorów". Zarządzone przez wspomnianych gubernatorów wstrzymanie wykonania wyroków zostało wyraźnie zaaprobowane przez centralny zarząd wojskowy i zalecone innym gubernatorom do naśladowania w podobnych wypadkach.

Jeszcze przed utworzeniem GgW, gdy zarząd okupacyjny obejmował tylko część ziem po lewej stronie Wisły, pewna liczba osób cywilnych została internowana w Niemczech jak tzw. „jeńcy cywilni" (*Zivilgefangene*). Przy końcu r. 1915, pruskie Ministerstwo Wojny (*Kriegsministerium*) zdecydowało się część z nich odesłać do GgW. Dotyczyło to przede wszystkim osób niezdolnych do pracy i wolnych od podejrzeń o wrogie nastawienie wobec Niemiec. O udzieleniu zezwolenia na powrót rozstrzygały gubernatorstwa wojskowe.[40] Beseler w instrukcji wyjaśnił swym podwładnym, że za zwolnieniem tej części internowanych przemawiały interesy obszarów okupowanych i Niemiec. Z uwagi na to władze wojskowe w GgW otrzymały polecenie, aby internowanym nie utrudniano powrotu.[41] Zwolnieni mieli jednak nadal podlegać nadzorowi, a dla zapewnienia ich lojalności zalecano na przykład wyznaczenie kaucji.[42]

Praktykę odsyłania osób „politycznie podejrzanych" do obozów w Niemczech kontynuowano po utworzeniu GgW [43], natomiast formę nadzoru w postaci „domów pracy" (*Arbeitshaus*) zastosowano dopiero w r. 1916 [44]. Domy, które nie były niczym innym jak obozami przymu-

---

[39] „Gazeta Sądowa Warszawska" 1918, nr 40. W r. 1917 władze okupacyjne zdecydowały się, nie bez oporów i w efekcie daleko idących ograniczeń, przekazać wymiar sprawiedliwości w sądach w ręce polskie. Zob. Vbl GgW 1917, nr 84 oraz W. Kries: *Deutsche Staatsverwaltung in Russich-Polen*, „Preussiche Jahrbücher" 1933, t. 233, s. 139 i n.

[40] Pismo Ministerstwa Wojny z 30 XI 1915 r., WAPŁ Mgg Łódź, sygn. 1a, k. 167.

[41] Instrukcja Beselera z 7 IX 1916 r., WAPŁ Mgg Łódz, sygn. 1a, k. 167 v. i n.

[42] *Loc. cit.*

[43] „Gazeta Sądowa Warszawska" 1916, nr 1—2.

[44] Rozporządzenie centralnego zarządu wojskowego z 20 III 1916 r. o utworzeniu „domów pracy", WAPŁ Mgg Łódź, sygn. 1a, k. 8.

sowej pracy, utworzono w Ossowcu i Modlinie. Ich pensjonariusze rekrutowali się z kręgów ludności określanych przez źródła niemieckie jako „stroniące od pracy męty społeczne". Pobyt w obozie okupanci uważali za jeden ze środków zapobiegających wzrostowi przestępczości, a jednocześnie działający wychowawczo. Odosobnienie z przeznaczeniem do obozu pracy zarządzali gubernatorzy wojskowi i naczelnicy powiatów.[45]

Kontrolą policyjną objęto także uchodźców powracających do GgW z terenów wschodnich. Obawa przed zagrożeniem porządku i bezpieczeństwa skłoniła władze niemieckie do organizowania dla nich oddzielnych obozów *(Flüchtlingslager)*. Nadzór takiego obozu należał do komendanta miejscowego. Zadania komendanta polegały między innymi na odizolowaniu obozu i jego urządzeniu zgodnie z wymogami porządku, zabezpieczeniu wyżywienia, zapobieganiu epidemiom i prowadzeniu ewidencji.[46] Problem uchodźców wystąpił głównie we wschodnich gubernatorstwach, lecz jego rozwiązanie wymagało udziału władz centralnych, które opracowały w tej sprawie wytyczne dla gubernatorstw wojskowych.[47]

3

Część oddziałów wojskowych, szczególnie kawalerię, używano do zwalczania szerzącego się w czasie okupacji bandytyzmu.[48] Centralny zarząd wojskowy tworzył na terenach o dużym nasileniu napadów rabunkowych tzw. „komisje do walki z bandytyzmem" *(Banditenkommissionen)*, podporządkowane gubernatorom wojskowym.[49] Podjęcie tego typu akcji wymagało zorganizowania współdziałania władz wojskowych i cywilnych, a także sprawnej służby meldunkowej. Była ona szczególnie użyteczna w razie popełnienia przestępstwa w pobliżu granic gubernatorstw. Dlatego też ustalały one między sobą placówki, które należało w takim wypadku zaalarmować.[50] Organom ścigania zalecono także korzystanie

---

45 Zadania, jakie miały spełnić „domy pracy", zostały nakreślone w tajnej instrukcji zarządu wojskowego z 14 VII 1916 r., *Arbeitshäuser, Gesichtspunkte für die Unterdrückung des Banditenunwesens*, WAPL Ka Łuków, sygn. 64, ss. 7—9.

46 *Befugnisse der Ortskommandanturen*, zob. przypis 30.

47 *Verteilung der in das GgW zurückkehrende Flüchtlinge, 15 XII 1915*, WAPL Mg Łuków, sygn. 58, s. 181.

48 Pismo centralnego zarządu wojskowego z 30 I 1916 r., WAPL Mg Łuków, sygn. 7, ss. 25—29; podobnie pismo naczelnika zarządu cywilnego z 11 II 1916 r., WAPŁ zespół Bezirksgericht Łódź, sygn. 2664, k. 17—19.

49 W gubernatorstwie łukowskim „komisję" zorganizowano w marcu 1916 r. W jej skład wchodziło 2 oficerów i 33 żołnierzy, WAPL Mg Łuków, sygn. 28, k. 9.

50 Gubernatorstwo kaliskie i łódzkie, WAPŁ Mgg Łódź, sygn. 1a, k. 185; włocławskie i łódzkie, *ibid.*, k. 190; grodziskie i łódzkie, *ibid.*, k. 162; kaliskie i częstochowskie, Kreisblatt Sieradz, 1917, nr 25.

z pomocy kordonu granicznego *(Sperrlinie)* i aparatu Centrali Robotniczej *(Arbeiterzentrale)*, instytucji kierującej wywozem robotników do Niemiec, aby uniemożliwić poszukiwanym osobom opuszczenie terenów GgW.[51]

4

Mimo że Niemcy i Austro-Węgry wyraziły początkowo zgodę, by linia demarkacyjna przecinająca Królestwo nie stanowiła przeszkody w komunikacji i obrocie towarowym, granica została jednak zamknięta po obu stronach i obsadzona przez posterunki wojskowe.[52] Ponadto okupacyjne władze niemieckie przeprowadziły przez ziemie GgW linię kordonową. Na terenach okupowanych, leżących między niemieckim obszarem państwowym i frontem wschodnim, miała ona spełniać rolę dodatkowego filtru dla ruchu osobowego i towarowego. Gubernatorzy wojskowi, których oddziały wyznaczono do służby granicznej otrzymali w tej dziedzinie szczegółowe instrukcje od centralnego zarządu wojskowego.[53] W celu kontroli i jednocześnie ograniczenia ruchu ludności zastosowano „przymus paszportowy" *(Passzwang)* oraz wprowadzono obowiązek uzyskania od władz wojskowych zezwolenia na podróż.[54] Wszelkie wykroczenia w tym zakresie podlegały kompetencji organów wojskowych.[55] Zamknięcie granicy z austriacką strefą okupacyjną miało także zapobiegać wywozowi surowców i środków żywności podlegających w GgW rekwizycji. Wojsko uczestniczyło ponadto w zwalczaniu nielegalnego obrotu żywnością wewnątrz poszczególnych gubernatorstw, zabezpieczając przy pomocy patroli granice powiatów.[56] Wystawianie zezwoleń na przywóz i wywóz towarów należało do władz cywilnych. Naczelnicy po-

---

[51] Zarządzenie z 15 VIII 1916 r., Militärverordnungsblatt für das Generalgouvernement Warschau 1916, nr 35.

[52] AGAD, Bericht Gg, s. 4; T. Bobrownicki-Libchen: *Siły okupacji austriackiej w przeddzień przewrotu*, „Niepodległość" 1931/1932, t. 5, s. 403.

[53] Plany utworzenia kordonu, jego przebieg i zadania, WAPL Mg Łuków, sygn. 34, ss. 7—10. Pismo Beselera z 13 IX 1916 r. określające kompetencje karne gubernatorów w związku z wykroczeniami ludności w obrębie kordonu, WAPŁ Mgg Łódź, sygn. 1d, k. 166, 171. Zob. również *Gesichtspunkte für die Sperrlinie vom 10 V 1916*, WAPL Lk Dęblin, sygn. 1, s. 317 oraz Ohryzko-Włodarska: *op. cit., passim.*

[54] Rozporządzenie Beselera z 9 IX 1915 r. o zaprowadzeniu przymusu paszportowego, Vbl GgW 1915, nr 2; rozporządzenie z 10 IX 1915 r. o ruchu osobowym w obrębie GgW, do i z jego obszaru, *ibid.*, 1915, nr 2, 19, 24, 35; *Befugnisse der Ortskommandanturen*, zob. przypis 30.

[55] Rozporządzenie Beselera z 19 V 1917 r., Vbl GgW 1917, nr 76.

[56] AGAD, Bericht Gg, s. 4; *Besondere Gesichtspunkte für die erste Tätigkeit der Militärgouverneure, 16 X 1915*, AGAD; WAPŁ Mgg Łódź, sygn. 1, k. 6; WAPL Mg Łuków, sygn. 7, s. 5.

wiatów mogli jednak w razie potrzeby upoważnić do tego komendantów miejscowych.[57]

ZAKOŃCZENIE

Jak wynika z przedstawionych źródeł, niemieckie organy wojskowe uzyskały znaczne uprawnienia w dziedzinie zarządu policyjnego. Poza prawnym regulowaniem warunków życia na okupowanych terenach w formie rozporządzeń i rozkazów władze wojskowe kontrolowały także ich przestrzeganie przez ludność. W tym celu mogły stosować przymus administracyjny. W razie stwierdzenia zakłóceń porządku ustalały sprawców i w lżejszych przypadkach wymierzały kary w drodze policyjnych orzeczeń. Jednocześnie władze wojskowe rozwijały działalność mającą zapobiegać podobnym wykroczeniom, korzystając i tu z uprawnień organów administracyjnych.

Zakres kompetencji organów zarządu wojskowego obejmował nie tylko dziedzinę policji bezpieczeństwa. Wkraczały one również na teren zastrzeżony w zasadzie dla administracji cywilnej, ścigając np. wykroczenia w dziedzinie komunikacji pocztowej, waluty czy obrotu niektórymi surowcami.

Nadrzędność celów wojskowych skłoniła władze okupacyjne także do tego, że rozporządzenia policyjne naczelników powiatów poddano kontroli zarządu wojskowego. W przekonaniu okupantów nawet wykroczenia w dziedzinie policji administracyjnej, wykonywanej przez władze cywilne, stwarzały w warunkach okupacji wojennej możliwość powstania poważnego niebezpieczeństwa.

Udział w zarządzie policyjnym organów wojskowych i cywilnych wymagał w tej sytuacji wyjątkowo harmonijnej współpracy, czego jednak władzom okupacyjnym nie udało się w pełni osiągnąć. Wiodąca rola administracji wojskowej w dziedzinie policji bezpieczeństwa, przy częściowo pokrywających się zakresach działalności oraz uprawnieniach kontrolnych w dziedzinie policji administracyjnej komplikowały wzajemne stosunki, stwarzając pole do zatargów.

РЕЗЮМЕ

В работе представлены политические компетенции органов немецкого военного управления, а также их практическое осуществление. Автор пользовался материалами из немецких промульгационных законодательных вестников, выходящих на оккупированной территории и в Германской империи, и архивными документами, оставленными немецкими властями Генеральной Варшавской губернии.

[57] *Befugnisse der Ortskommandanturen*, zob. przypis 30.

Статья состоит из 3 частей. Первая часть посвящена понятию полиции и ее основным видам в довоенной немецкой науке и оккупационной практике. Во второй части представлен анализ полицейских полномочий и обязанностей оккупационного военного управления. В третьей части описана полицейская деятельность военного управления.

Автор сделал вывод, что немецкие военные органы получили широкие полномочия в области полицейского управления. Кроме права регулировать условия жизни на оккупированных территориях, выдавая приказы и распоряжения, военные власти могли контролировать их соблюдение населением. При несоблюдении порядка они находили виновных, наказывая их в случаях небольшого значения путем полицейских приговоров. Одновременно военные власти проводили превентивную деятельность.

В компетенции военного управления входила не только область полиции безопасности. Его органы могли вмешиваться в права оккупационной гражданской администрации. Приоритет военных целей, заключающихся в обеспечении порядка на оккупированных территориях, обусловил то, что немецкие власти подвергали контролю военного управления полицейские распоряжения гражданских властей.

Участие военных и гражданских органов в полицейском управлении требовало исключительно слаженной работы, чего, однако, им не удалось полностью осуществить. Ведущая роль военной администрации в области полиции безопасности и ее контрольные полномочия в области административной полиции, несомненно, усложняли взаимоотношения, создавая условия для споров.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Abhandlung verfolgt den Zweck, die Befugnisse der Organe der deutschen Militärverwaltung auf dem Gebiet des Polizeiwesens festzustellen und ihre praktische Verwirklichung zu prüfen. Als Quellenmaterial wurden die deutschen Gesetzblätter für die besetzten Gebiete, sowie die im Reich erschienenen Gesetzblätter benutzt. Dieses Material wurde mit archivalischen Materialien ergänzt, die von den im Generalgouvernement Warschau wirkenden deutschen Behörden hinterlassen wurden.

Die Abhandlung besteht aus drei Teilen. Der erste Teil behandelt den Bereich des Begriffes „Polizei" und ihre Grundarten nach der deutschen Theorie der Vorkriegszeit. Die Ergebnisse werden mit der Besatzungspraxis verglichen. Im zweiten Teil werden die polizeilichen Befugnisse und Pflichten der Militärverwaltung analysiert. Im dritten Teil wird die Tä-

tigkeit der Militärverwaltung auf dem Gebiet des Polizeiwesens dargestellt.

Der Verfasser kommt zum Schluss, dass die deutschen Militärorgane weitgehende Befugnisse auf dem Gebiet der Polizeiverwaltung erhielten. Ausser der rechtlichen Regelung der Lebensbedingungen der Bevölkerung der besetzten Gebiete durch Befehle und Verordnungen kontrollierten die Militärorgane auch die Befolgung dieser Befehle und Verordnungen durch die Bevölkerung. Bei Störung der Ordnung suchten sie nach Tätern und in leichteren Fallen legten sie Strafen auf dem Wege polizeilicher Strafverfügungen auf. Gleichzeitig entwickelten die Militärbehörden eine Vorbeugungstätigkeit.

Die Befugnisse der Militärverwaltung erstreckten sich nicht nur auf die Angelegenheiten der Sicherheitspolizei. Die Militärorgane schritten auch in Angelegenheiten ein, die grundsätzlich für zivile Besatzungsbehörden vorbehalten waren. Die übergeordnete Bedeutung der Sicherung von Ruhe und Ordnung veranlasste die deutschen Behörden dazu, die polizeilichen Verordnungen der zivilen Verwaltung der Kontrolle durch die Militärorgane zu unterstellen.

Der Anteil von zivilen und militärischen Organen an der polizeilichen Verwaltung erforderte eine ausserordentlich harmonische Zusammenarbeit, was aber den Besatzungsbehörden völlig zu erreichen nicht gelungen ist. Die führende Rolle der Militärverwaltung auf dem Gebiet der Sicherheitspolizei und die sich teilweise deckenden Wirkungsbereiche und Kontrollbefugnisse auf dem Gebiet der Verwaltungspolizei komplizierten die gegenseitigen Beziehungen und waren Ursache von Konflikten.

Pap. druk. sat. III kl. 80 g	Maszynopis otrzymano 30 III 1972	Stron druku: 20
Annales UMCS. Lublin 1972	Drukarnia Uniwersytecka w Lublinie	Zam. nr 225/72 z dn. 3 VI 72
Nakad: 600+100 egz. — G-5	Maszynopis otrzymano 3 VI 1972 r.	Druk ukończ.: I 1973 r.